

Romanian Capitalism -
A Never-ending Debate

CAPITALISMUL ROMÂNESC

O DEZBATERE FĂRĂ SFÂRSIT

SORIN IONITĂ

Again, for the n-th time in its history, Romania is at the beginning of the way towards a modern, Western-style society. Or, is it? Should we merely build a Romanian capitalism today following the Western model, or we should seek for another, "specific" way of development?

The paper focuses on an unjustly forgotten debate which took place in the twenties - the one between the socialist point of view (illustrated here by Voinea, an intellectual heir of Gherea) and the "neoliberal" one (illustrated by Zeletin). The theoretical framework set up by this debate is further used to assess the evolution of the post-W.W.II Romania. In the last part I try to show how the polarization of the political spectrum after 1990 approximate the two classical positions discussed before.

Dilemele edificării orânduirii capitaliste - ca să parafrizez o formulă la modă nu cu multă vreme în urmă - au pasionat întotdeauna intelectualii români. Una dintre cele mai interesante polemici este cea purtată între liberalul Ștefan Zeletin și social-democratul Șerban Voinea, în anii '20. Înfruntarea se dădea de fapt între neoliberalismul PNL, sintetizat teoretic de Zeletin în cele două cărți ale sale (Zeletin, 1991; 1992) și socialismul critic al lui Constantin Dobrogeanu-Gherea (Gherea, 1911), prelungit în epocă de Voinea (Voinea, 1926). Urmându-l pe Daniel Chirot, care a analizat cu atenție această dispută (Chirot, 1978), putem ordona ideile pe trei direcții principale:

1. Există, sau nu, stadii fixe de dezvoltare prin care trebuie să treacă orice societate în drumul ei de la tradiționalismul agrar la modernitate?
2. Strategiile cele mai fructuoase din perspectiva modernizării sunt cele deschise sau cele închise, protecționiste?
3. Democrația favorizează sau împiedică procesul de modernizare? În partea a două voi testa relevanța explicativă a disputei Zeletin - Voinea pentru evoluția României după cel de-al doilea război mondial.

Polemica Zeletin - Voinea

Stadiile fixe

În buna tradiție a științelor sociale din sec. XIX, Ștefan Zeletin își asumă tacit presupozitia că evoluția

socială se face trecând prin câteva etape fixe, inevitabile. Dezvoltarea capitalismului comportă trei faze: întâi apare capitalismul comercial, acesta se transformă în capitalism industrial și apoi în capitalism finanțiar. Aceasta este schema clasică a lui Werner Sombart, o schemă cu tentă marxistă la care aderă și Zeletin. În România, vechiul regim a dăinuit până la 1829, când tratatul de la Adrianopol a înălțat monopolul turcesc asupra comerțului și a permis infiltrarea în Principate a capitalului comercial străin, cu precădere a celui englez. Statul român a apărut pe scenă ulterior, trebuie să asigure stabilitatea necesară comerțului și să protejeze mugurii capitalului românesc ce începuse să apară în acastă perioadă a "acumulării primitive". Politica mercantilistă a permis consolidarea în Regat a unei oligarhii naționale, care să controleze capitalul și începuturile firave ale industriei și să echilibreze treptat competiția străină. Aceasta e faza în care se găsea România la sfârșitul primului război mondial. După război, în condițiile favorabile produse de Unirea din 1918, ar fi fost necesară o politică protectionistă și dirijistă care să permită dezvoltarea unei adevărate industriei naționale. Una peste alta, Zeletin accentuează ideea conform căreia "capitalismul românesc are o dezvoltare analoagă cu aceea a capitalismului apusean" (Zeletin, 1992a, p. 24).

Sprinjindu-se pe analiza făcută de Gherea în "Neobiagia", Voinea susține că drumul României n-a fost deloc paralel cu cel al țărilor occidentale. Discursul social-democrat se cristalizează într-un reproș concret: capitalismul românesc e un soi de neo-feudalism. Pentru a înțelege de ce, unitatea de analiză trebuie lărgită de la nivelul statului la cel al sistemului european ca ansamblu (anticipând elaborările lui Immanuel Wallerstein din "Sistemul mondial modern"). Acest sistem are un nucleu occidental care s-a dezvoltat într-adevăr conform schemei și o periferie

careia decalajul în timp îl interzice aceeași cale. Conform "legii evoluției capitalismului" propusă de Gherea, "în țările capitaliste formele sociale urmează fondul social, în țările înapoiate fondul social e acela care urmează formelor sociale" (Gherea, 1911, p.9). Altfel spus, la centru condițiile social-economice crează instituțiile care le convin, pe când la periferie instituțiile trebuie să preceadă transformările social-economice. Centrul folosește periferia ca sursă de materii prime și produse agricole și ca debușeu pentru bunurile industriale. La centru există presiuni naturale pentru modernizare, eficientizare și creșterea standardului de viață, la periferie acestea lipsesc. Aici piața liberă nu s-a impus pe deplin și persistă elemente de tip pre-capitalist. O consecință importantă a "legii capitalismului de periferie" identificată de Gherea este aceea că se deschide posibilitatea "comprimării" unor etape și evitării unor suferințe în procesul dezvoltării. Astfel, după importarea din Occident a unor forme socialistice, "se înțelege că toate aceste condiții absente se vor dezvolta atunci mai ușor, mai eficace, mai lină, și fără acele zguduiri, lupte dureroase și jertfe nemăsurate care se cer pentru o astfel de dezvoltare în organizația capitalistă a societății" (Gherea, 1911, p.10).

Deși, ca și Zeletin, și social-democrații vorbesc până la urmă de etape ale dezvoltării care trebuie parcuse, diferențele de accent sunt evidente și importante cel puțin în ceea ce privește "perioada capitalistă". Zeletin crede că etapele ar putea fi eventual comprimate, dar nu sărite. De căldă parte, Gherea - și, după el, Voinea - crede că punctul de convergență al dezvoltării centrului și periferiei e situat dincolo de capitalism, într-un viitor socialist încă nebulos; deci, cel puțin pentru macro-etapa capitalistă, e posibilă o cale specifică de dezvoltare a periferiei care să mai surteze din drum și din necazuri.

CAPITALISMUL ROMÂNESC - O DEZBATERE FĂRĂ SFÂRȘIT

România face parte din periferia europeană, unde capitalismul este distorsionat și nu urmează nicidcum etapele clasice. Piața a fost reală numai pentru mărfuri, nu și pentru pământ și forța de muncă. Tânării, categorie socială majoritară de departe în acel moment, au fost în continuare legați de moșii printr-o "neobiagie" a învoielilor agricole. Aranjamentele încurajau o producție agricolă extensivă și lipsă eforturilor de modernizare. Gherea accentuează că neobiagie este un amestec de feudalism și capitalism care oferă proprietarilor de terenuri avantajele ambelor regimuri (desfacerea produselor în sistem capitalist plus accesul la o mână de lucru ieftină, care nu are dreptul să negocieze), transferând asupra lucrătorilor totalitatea dezavantajelor (lipsa de libertate personală plus rizeria economică).

În vreme ce socialistii reproșau oligarhiei române că ar fi impus regimul hibrid din intere de clasă, trebuie spus totuși că supraviețuirea elementelor "feudale" (inalienabilitatea lotului primit la împroprietărire, regimul învoielilor agricole) se datorează în bună măsură spaimele cronice a clasii politice de o eventuală proletarizare a tărânimii. Legislatorul a simțit cumva nevoie să protejeze masa rurală de efectele liberalizării economice. Deci, ca și vestita "legare de ghe" din vremea lui Mihai Viteazul, neobiagia trebuia să funcționeze și ca sistem de protecție socială. Chiar dacă pe alocuri critica socialistilor este ideologizată, capitalismul "cu specific" (de periferie) rămâne un model alternativ puternic și convingător ce poate fi opus celui unilineal al lui Zeletin.

Strategiile de dezvoltare

Întrebarea care se pune acum este dacă piața liberă este mai bună decât protecționismul pentru dezvoltarea

economiei unei țări. Cu alte cuvinte, te deschizi de la bun început sau acceptă ca o perioadă, până când industria se pune pe picioare, să cumperi mărfuri proaste și scumpe numai pentru că sunt produse în țară? Si abia după ce industria națională se maturizează dai drumul competiției cu cea externă, mai eficientă? Întrebarea stârnește și azi polemici aprinse.

În urmă cu 70 de ani, Zeletin credea că are un răspuns clar: România trebuie să practice un protecționism sever, aşa cum au făcut-o la vremea lor și țările occidentale. Soluția vine de la sine în prelungirea celei de la punctul 1), conform căreia dezvoltarea capitalistă implică parcurgerea acelorași stadii. Nu există decât un leac pentru racilele societății românești, anume marșul forțat înainte către modernizare și industrializare, sub conducerea oligarhiei care se va transforma în burghezie de tip occidental.

Deși aici Voinea, nu era de acord cu colonizarea economică a României, el era în egală măsură nemulțumit și de protecționismul impuls de oligarie, care se apăra astfel de concurență și arunca povara austerioră pe umerii consumatorilor. Ca socialist, el respingea autarhia de vreme ce avansul către fazele superioare ale capitalismului nu s-ar fi făcut în urma presiunii condițiilor interne (care lipsesc, de altfel), ci la remorca societăților avansate. În mod ciudat, piedoaria capătă uneori chiar accente de *laissez-faire* (lucru evident mai ales la Gherea). Capitalismul românesc trebuie să-si urmeze evoluția inexorabilă, în așteptarea revoluției sociale care ar fi trebuit să se producă în Vest. Si, oricum, elita politică a momentului - "oligarhia" - nu poate conduce procesul de modernizare, pentru că ea nu este precursoarea unei burghezii dinamice de tip occidental ci o categorie coruptă și inutilă. Aici socialistii își dau mâna cu tradiționaliștii în critica stărilor de lucruri existente.

Problema democrației

În momentul în care avea loc disputa Zeletin - Voinea sistemul democratic era atacat din toate părțile. Nu e de mirare deci că nici Zeletin, un liberal, nu punea mare preț pe el. Mecanismul parea mai degrabă să incurajeze revendicările populiste - votul universal abia fusese introdus - decât acțiunea responsabilă. Zeletin înțelegea că România are de făcut câteva schimbări radicale și dureroase, greu de realizat rapid într-o democrație: sacrificii în vederea investițiilor, strivirea economică a țărănilor mici proprietari, dislocarea satului tradițional, trecerea la o agricultură modernă și intensivă care nu mai are nevoie de 80% din mâna de lucru a țării. Așa că favoriza un autoritarism temperat, care să asigure tranziția rapidă. Chiroi remarcă pe bună dreptate că dacă lucrarea "Burghezia română" ar fi fost tradusă, ar fi devenit probabil text oficial în ūri ca Argentina, Brazilia, Chile sau Coreea de Sud, ale căror regimuri militare din anii '70 s-ar fi declarat pe față "zeletiniste" (Chiroi, 1978, p.47).

Pozitia lui Voinea în problema democrației este, după cum observă cercetatorul american, "decentă din punct de vedere moral și greșită" (Chiroi, 1978, p.50). Muncitorii și țărănilor ar trebui să prezeze căt de mult în direcția largirii drepturilor lor politice. Orice pas câștigat e un pas către "țara făgăduinței". Conform modelului periferic, în România socialismul - care, atenție, e o formă superioară de capitalism! (Gherea, 1911, p.402) - se va instaura dinspre forme către conținut, dinspre instituții către condițiile sociale-economice. Soluția e mai comodă și în orice caz mai democratică decât cea a lui Zeletin. Numai că, oricum, n-ar fi funcționat.

Punerea celor două poziții față în față dă la iveală un paradox: într-o anumită privință, liberalul Zeletin este mai marxist

decât oponenții săi socialiști. E vorba desigur de problema stăriilor fixe ale dezvoltării. În vreme ce primul concepe trecerea la capitalism în mod rigid, ca pe o succesiune de etape necesar de a fi parcursă de orice societate, Gherea e mai atent la particularitățile locale ale periferiei europene și teoretizează un model care se abate de la schemele lui Marx, cel puțin în parte. Problema cu modelul lui Zeletin este că datele istorice se pretează și la o altă interpretare decât a sa, mai proprieă de cea a socialistilor. El susține că mica boierime forma o clasă de antreprenori mobili și "luminati" la școlile Apusului, care avea nevoie de transformarea burgheză a societății, adică de spargerea vechilor structuri, pentru a se dezvolta economic. Contra lui Zeletin, se poate argumenta că mica boierime nu voia neapărat libertatea pentru a se arunca în întreprinderi economice pe cont propriu, pentru care era la fel de puțin pregătită, ca și celelalte categorii. Ea dorea o cale alternativă, mai comodă, să se realizeze prin intrarea în birocrația de stat. Pașoptiștii nu erau întreprinzători economici și nici teoretičieni ai unui stat minimal, precum "părinții fondatori" ai Constituției americane; erau întreprinzători politici. Nu doreau să răzbată prin activism economic - este și acesta unul din motivele pentru care la început antreprenoriatul era alogen, în bună parte evreiesc - ci mai degrabă prin activism politic. Liberalii români nu luptau împotriva imixtiunii statului în afaceri, ci luptau pentru extinderea statului și pentru un loc căt mai sus în ierarhia sa. În mod ciudat, le-a rămas conservatorilor agrarieni sarcina de a pleda când și când pentru mai multă libertate a schimburilor. Așa se face că liberalismul românesc a fost întotdeauna unul burocratic, de stat, tentat să protejeze ineficiența națională de concurență externă în numele unor idealuri patriotice destul de vag formulate. Sloganul PNL - "prin noi înșine" - ilustrează tocmai această tendință. Iar societatea administrată de liberați a

râmas una tradiționalistă, bazată pe clientelism, personalizarea relațiilor și trafic de influență, consecințe firești ale patronajului politic asupra lumii afacerilor.

Să observăm în final că Zeletin și cuplul Gherca-Voinca sunt reprezentanții a două dintre cele trei mari curente de gândire social-politică în România antebelică. Zeletin ar fi exponentul sincronismului de tip liberal (firește, în accepțiune românească termenul de *liberalism* trebuie luate cum grano salis; am arătat mai sus de ce). Pe aceeași baricadă cu el s-ar mai afla, de exemplu, Eugen Lovinescu. A doua tradiție, cea de tip socialist, reprezentată în dezbaterea de fată prin Gherca și Voinca, este și cea mai subțire în cultura română. Al treilea curent, cel tradiționalist, le strivește pe primele două prin masivitatea sa. El cuprinde critica junimistă, naționalismul romantic al lui Eminescu, Goga, Coșbuc, paseismele poporaniste de tip Iorga sau Stere, românismul lui Motru, gândirismul, gesticulația nihilistă a generației "de aur" păstorită de Nae Ionescu. Pe scurt, aproape tot ce are mai valoros cultura română. Zeletin are dreptate când conchide că aceasta e predominant reacționară, în sensul că e o reacție la transformările survenite în societate și la apariția burgheziei. În măsura în care s-au preocupat de chestiuni sociale și economice, tradiționalismele diferă în mod radical de primele două orientări, liberală și socialistă. Zeletin și Gherca interprează în mod diferit modernizarea României, însă cad de acord în ce privește rezultatul de dorit: o Românie reconstruită pe calapod occidental, capitalist (apoi Gherca presupune că va urma trecerea firească la socialism). Tradiționalismele resping în schimb chiar ideea industrializării capitaliste a României și, atunci când nu se rezumă la filipice moralizatoare și la critici imprecise de genul "formelor fără fond", caută modele absolut specifice. Un bun exemplu îl constituie teoria poporanistă a lui

Constantin Stere care, cam la fel ca narodnicii rusi, neagă faptul că faza capitalistă ar fi inevitabilă (și dezirabilă). În țări cu specific agrar, cum e România, marca industrializare ruinează industria casnică săracescă, deci sărăceaște țărani - categorie dominantă numeric. Așa că dispare chiar bruma de piață internă pentru produsele fabricate, în condițiile în care piață externă pentru ele oricum nu există, din cauza lipsei de influență a unui stat mic și subdezvoltat. Soluția ar fi deci evitarea capitalismului și dezvoltarea pe linia unui stat agrar, bazat pe gospodării familiale și industrie casnică. Din perspectiva acestui model, se văd mai bine elementele care unesc pe socialisti cu Zeletin.

Posteritatea unei dezbatere

A. Regimul comunist

Înghetul cultural de după cel de-al doilea război mondial a făcut imposibilă continuarea dezbaterei în plan teoretic. Însă problemele societății românești erau reale și își așteptau încă răspunsul. Trecând în revistă pe scurt evoluția României de atunci și până în 1989, se vede clar că regimul communist n-a făcut decât să aplique, cu mijloacele lui specifice și fără să-o recunoască, programul Iibi Zeletin. Calea pe care s-a mers cu hotărâre, cu obstinație chiar, a fost cea a industrializării accelerate dirijate de stat, a austeritații în vederea marilor investiții și, variind în funcție de perioadă, a închiderii față de piețele externe. Nu e vorba să discutăm aici din ce motive a cșuat acest program grandios. Vreau doar să spun că, în linii mari, cam acestea erau și ideile lui Zeletin. E unitor și de neînteleș, după cum remarcă și Daniel Chirot, că Zeletin n-a fost recuperat ideologic de regimul comunist. Textele sale nici nu cereau cine știe ce modificări, oferind o interpretare marxistă intelligentă a

istoriei României moderne, precum și o justificare solidă a strategiei economice a PCR. Unul din lucrurile cu care Zeletin nu a fost de acord este înlocuirea elitelor care au guvernat acest proces de modernizare. Oligarhia liberală, căreia să trebuise un secol ca să se constituie și de care se legau speranțele lui Zeletin, a fost complet măturată și substituită cu o birocratie ciudată, în principiu muncitoresc-țărănească, în fapt eclectică din toate punctele de vedere. I-a revenit ei sarcina crucială de a moderniza România; sarcină care, evident, îi depășea puterile.

Politica agrară promovată de regimul comunist a fost una șovâinelnică. Perspectivele țărănilor au rămas cam aceleași ca și înainte de război, chiar dacă ceva pământ s-a mai împărțit din motive populiste. Situația a stagnat o vreme, cât timp guvernantii s-au preocupat mai mult de consolidarea puterii. Apoi a venit marea ofensivă cooperativă care trebuia să modernizeze agricultura. În paralel, industrializarea masivă absorbea surplusul rural de mână de lucru, care era chiar încurajat să emigreze la oraș. Regimul a scăpat astfel cel puțin de una din vechile obsesii: tema de proletarizarea țărănilor. Dar speranțele într-un miracol cooperativist s-au risipit repede chiar și în rândurile birocratiei de partid, iar între autorități și țărani s-a instaurat curând un acord tacit de status quo. Sistemul trebuia să rămână neatins și să-si primească regulat tributul de laude și raportări, în rest țărani fiind lăsați să se descurce ca și mai înainte, prin măruntele lor procedee de subzistență, cu un minim de ajutor din partea statului. Lî s-a creat un spațiu de joc "gri" în care aveau libertate de mișcare, cu condiția să nu-i depășească prea mult limitele. Statul nu-i lăsa nici să se căpătuiască dar nici să moară, practicând un rudiment de politică socială prin care li se mai arunca din când în când căte ceva. Acest dirijism czitant, fără vreun scop anume pe termen lung, a dus la înjumătățirea proporției țărănilor în

populația totală a țării, dar și la păstrarea până în anii '90 în România a celei mai primitive agriculturi din Europa, dispunând de capital, tehnici și excedent de mână de lucru comparabile cu cele din perioada interbelică. Aici stă probabil și o a doua diferență față de programul lui Zeletin. Satul românesc a fost schimbat de regimul comunist mult mai puțin decât ar fi făcut-o piata liberă sau regimul autoritar "neoliberal", relaxat și dezideologizat. Așa se face că din punct de vedere rural România, cu sacrificii mult mai mari, s-a modernizat incomparabil mai puțin după război decât Grecia sau Portugalia, de exemplu.

În plan ideologic, regimul comunist nu a urmat pas cu pas aventura programului său de politică economică și socială. Cultura avea, în optica partidului, un rol anume de jucat. După cum arată Katherine Verdery (Verdery, 1994), putem împărtășii perioada comunistă în trei mari etape.

În primele două decenii guvernantei au menținut controlul asupra societății în special prin forță. Strategiile coercitive primau, iar în plan secund erau susținute de strategii discursivee, simbolic-ideologice.

La mijlocul anilor '60 s-a intrat într-o etapă scurtă, tranzitorie, în care coerciția s-a estompat iar alături de metodele simbolic-ideologice și-au făcut apariția timid cele remunerative. Acestea presupuneau o oarecare relaxare a controlului direct și o cointeresare a cetățenilor prin stimulente materiale în îndeplinirea obiectivelor guvernamentale.

Etapa a doua s-a încheiat abrupt, făcând loc controlului hotărât prin metode simbolic-ideologice, sprijinită pe o represiune latenta în planul doi. Strategiile remunerative au dispărut complet.

Politica culturală a regimului a fost parte integrantă a controlului prin metode simbolic-ideologice. Ea a oscilat după o schemă complicată între înnoire și

CAPITALISMUL ROMÂNESC - O DEZBATERE FĂRĂ SFÂRȘIT

recuperare și s-a raportat în mod schimbător la cele trei mari tradiții culturale românești amintite mai sus. În prima etapă, armă culturală se compunea dintr-un marxism-leninism ortodox și internaționalist, punctat cu valorificări selective din bibliografia săracută a tradiției sociale românești. În etapa a doua s-a declansat o recuperare tot mai intensă a discursului traditionalist, care s-a impus definitiv în etapa a treia, atunci când strategiile simbolic-ideologice au ajuns dominante. De fapt, nu s-a făcut decât o firească redescoperire a culturii naționale care, după cum spuneam mai devreme, era marcată de traditionalism și exaltări ale istoriei naționale. Interpretarea clasică a acestui fenomen, la care aderă mulți cercetători², spune că partidul communist, lipsit de legitimitate istorică, a căutat să-și creeze un suport popular manevrând simbolurile naționale. Cu alte cuvinte, că ar fi existat o strategie deliberată în acest sens a liderilor comuniști. Poate fi adevărat, însă trebuie făcută observația că aceasta era și tendința firească a lucrurilor, în lipsa oricărei manipulări. După cum am văzut, cultura română e dominată masiv de traditionalism și paseism. În momentul în care cenzura regimului s-a relaxat și s-a pus problema recuperării clasicoilor, vechile teme au revenit singure în prim-plan. Referindu-ne la cele trei etape propuse de Verdery, constatăm că pe măsură ce crește importanța controlului simbolic-ideologic asupra societății române, sporește și intensitatea cu care sunt vehiculate marile figuri ale traditionalismului. În etapa urmă, identificată în mare cu regimul Ceaușescu, s-a ajuns pe alocuri la o exaltare bolnăvicioasă a corifeilor paseismului - fenomen care, evident, avea prea puțin de a face cu valoarea lor intrinsecă. (Vezi eminescolatria din anii '80; accentul pus în manualele de școală pe poezile cu iz politic ale lui Goga, care blamau străinul, înstrăinarea și înfățișau jalea națională, în bună măsură

confectionată, din Ardealul austro-ungar; popularitatea bruscă a versurilor folclorizante ale lui Coșbuc, pe care Ceaușescu însuși le descoperise cu încântare la bătrânețe și din care recita cu patos la diverse adunări). Avem de-a face aici cu un paradox interesant: în vreme ce regimul punea în practică un program intensiv care ar fi trebuit să modernizeze România și care urma, în mare, liniile trasate de Zeletin, politica culturală era una de accentuare a dominației tradiției conservator-paseiste antebelice, care combătuse viguros tocmai industrializarea și modernizarea. S-a făcut deci o împerechere exotică între industrializarea accelerată, față de care nu era admisă nici o critică, și traditionalismul romantic valorizând trecutul (de multe ori imaginat) și ruralitatea.

B. Dezghețul

Gafele și excesele comise au reușit să compromită în bună măsură ambele orientări. După 1989 e greu de purtat o discuție la rece pe tema industrializării de după război a României sau pe tema tradițiilor naționale. Însă există aici o asimetrie. În vreme ce un program de sacrificii pentru modernizare intensivă dirijată de la centru nu mai pare astăzi posibil, în plan ideologic există continuitate. Din interes sau din reflex, discursul puterii urmează aceeași cărare bătătorită a traditionalismului, asezată cu elementul religios la care înainte nu se putea face referire decât voalat. De partea cealaltă, societatea românească și liderii ei de opinie - *intellectualii* - primesc bine acest tip de discurs, pe care îl recunosc în mod natural ca apartinându-le. Si îi răspund în mod spontan. Chiar criticii vehementi ai puterii se plasează cuminți în continuarea traditionalismului clasic, judecând modernitatea de pe poziții moralizatoare. Pe acest fond, o dispută precum cea dintre Zeletin și Voinea este căt se poate de

actuală în momentul în care e vorba din nou de "implementarea capitalismului". Ea permite să punem în lumină cât s-a schimbat și cât a rămas la fel România de azi față de cea de acum 70 de ani. Voi relua cele trei linii mari de discuție următoare și anterior: problema stadiilor fixe de dezvoltare și a specificității capitalismului românesc; problema strategiilor închise/deschise; soarta democrației.

B.1. Stadiile fixe

Întrebarea dacă trecerea la capitalism urmează în esență o cale uniformă, sau există și modele specifice (de periferie), își așteaptă încă răspunsul. Putem distinge însă de pe acum polarizarea clasei politice românești, aproximând cele două poziții clasice ilustrate în urmă cu șapte decenii de Zeletin și Voinea.

În prelungirea ideilor lui Zeletin, liberalii de azi argumentează că nu există altă cale de urmat decât cea cunoscută, occidentală, cu toate neajunsurile care ar apărea pe drum. Ei spun că totul depinde de viteza cu care vor fi importate instituțiile occidentale și de viteza cu care se va dezvolta în România capitalul autohton privat, căruia nu trebuie să i se pună piedici. Statul nu are un rol prea mare de jucat aici. Frenzia buticurilor și a micilor afaceri de la începutul anilor '90, de multe ori depășind limitele unei legișlații revolute și incoerente, ar fi deci un semn că lucrurile intră în normal. Proprietatea de stat trebuie dezmembrată și privatizată, cu cât mai repede cu atât mai bine. Discursul de acest tip e caracteristic grupărilor consecvent-liberale (cel mai bun exemplu fiind PL'93) și în mai mică măsură, Convenției Democrate sau grupului Tânăr din jurul lui Petre Roman.

Deși e mai greu de stabilit o continuitate directă, avocații de azi ai unei cai specifice de occidentalizare a României pot fi puși în prelungirea tradiției social-democrate interbelice (dacă facem

abstracție de ingredientele romantic-paseiste cu care își dreg din când în când discursul). Imediat după 1989 ei pleau pentru o a treia cale, nici socialism nici capitalism, cel mai adesea fiind invocat *modelul suedez* - care, ironia soartei, e pe cale să se prăbușească el însuși sub propria greutate. Mai apoi a fost luat ca reper *post-capitalismul*, în care tocmai ar fi intrat cele mai avansate țări occidentale. De obicei asemenea teoretizări nu prea abundă în amănunte concrete, dar sugestia este că ar fi posibil ca România să ardă niște etape, de preferință pe cele ale "capitalismului sălbatic", și să păsească direct în minunata și nouă lume *post* (-capitalistă, -industrială, etc). Susținătorul cel mai convins al acestei orientări a fost, cel puțin o vreme, președintele Iliescu. În măsura în care are o doctrină anume, se poate spune că partidul său de guvernământ a mers și el pe aceeași linie. Însă multe alte grupări politice³, între care unele de opozitie, au reflexe retorice de acest tip. Natural, pentru că în vreme ce idei ca ale lui Zeletin conduc la concluzia incomodă că e nevoie de timp, sacrificii și de tolerarea unei "acumulări primitive" destul de inconfortabilă social și moral, soluțiile specifice sunt ceva mai luminoase și promit accesul fără mari eforturi direct la modernitate prosperă.

Să remarcăm două lucruri. În primul rând, deși discursul grupărilor aflate la putere poate fi plasat în filiația celui socialist antebelic prin accentul pus pe "specificul dezvoltării românești" și pe necesitatea evitării "suferințelor maselor largi", clientela lor politică aplică zelos schema acumularii primitive. Situația are un iz de *déjà vu*. La vremea sa, Zeletin și-a scandalizat contemporanii susținând într-un articol că era inevitabil ca, în timpul primului război mondial și al perioadei tulburi de după aceea, aventurieri întreprinzători și cu legături corespunzătoare să se îmbogățească pe socoteala bunurilor și finanțelor publice (Zeletin, 1992b). Aceasta face parte din regulile dure ale

CAPITALISMUL ROMÂNESC - O DEZBATERE FĂRĂ SFÂRSIT

acumulării. Speranța de a-i aduce în față justiției este vană având în vedere haosul acelor vremuri și amplitudinea fenomenului. Totul e ca pe viitor, scria Zeletin în 1922, "acești aventurieri să se pună pe treabă și să-și valorifice capitalurile" în mod eficient. Cât de actuală e analiza lui, nu mai trebuie subliniat.

În al doilea rând, constatăm că numeroasele curente tradiționaliste, care căuta un model complet original pentru România (agrar, țărănesc-cooperatist, voievodal-corporatist), au rămas fără moștenitori. Indiferent dacă susțin calea clasică de modernizare sau una "cu specific", doctrinarii de azi par să fie de acord că rezultatul final trebuie să fie unul singur: societatea de tip occidental.

B.2. Strategiile de dezvoltare:

Protectionismul în forma propusă de Zeletin nu mai este astăzi actual. Noile tehnologii și necesitatea vitală a alinierii României la normele Uniunii Europene, cu care toată lumea pare să fie în principiu de acord, fac imposibilă o asemenea strategie generală, explicită și de durată. Ceea ce nu înseamnă că deschiderea e o opțiune asumată ferm. Situația de azi diferă de cea interbelică - atunci se punea problema construirii unei industrii; azi problema este cea a industriei demodate și dezvoltate aberant, care deja există și trebuie pusă pe baze funcționale. Liberalii susțin în general deschiderea, deci impactul cu concurența externă, ca singură metodă de a pune la lucru presiunile naturale în direcția modernizării. De cealaltă parte, ideile protectioniste ale lui Zeletin sunt îmbrățișate (și impins până la concluzii absurde⁴) de multă lume: administrația de stat controlată de arcul guvernamental, grupările populiste de stânga sau de dreapta, politicieni de diverse orientări care vor să apară într-o postură moderată, "patriotică". Scopul unei atare închideri nu mai e însă unul de perspectivă - construirea

unei industrii naționale competitive - ca în vremea lui Zeletin. Ci, dimpotrivă, e unul pragmatic-conservator: protejarea sistemului necompetitiv alcătuit din marile întreprinderi și regii de stat, a cărui dislocare se presupune că ar arunca țara în convulsiuni sociale și economice severe. De fapt, protecționii sunt lipsiți de o doctrină coerentă și nici nu resping în principiu deschiderea, ci obiectează în privința vitezei și a arici sale de cuprindere.

B.3. Soarta democrației:

Dintre cele trei direcții de discuție, aceasta dă naștere astăzi la cele mai puține controverse. Față de anii '20-'30, când democrația era în retragere, azi valul democratizării e în plină expansiune. Chiar dacă transpunerea lor în practică lasă mult de dorit, principiile și normele democrației nu sunt atacate în mod serios nici măcar de extremele politice. Ele au învățat de altfel să-i folosească mecanismele pentru a-și asigura enclave electorale-ideologice destul de stabile. Presiunile și condițiunile externe de tot soiul fac neproductivă instalarea unui regim care se declară pe față nedemocratic, chiar dacă în practică tânără democrație românească seamnă mai degrabă cu sistemele autoritare blânde din lumea a treia. Discursul de tip democratic nu are azi în România adversar credibil. "Modelul sud-coreean" a fost respins de la început ca nepotrivit.

După cum se vede, polemica Zeletin - Voinca (Gherca) rămâne actuală în special prin întrebarea dacă transformarea capitalistă a României trebuie să urmeze drumul clasic parcurs de statele occidentale sau unul propriu, specific periferiei. Această întrebare, după cum spuneam, își așteaptă încă răspunsul. Argumente există de ambele părți. Zeletin și liberalii de azi susțin prima variantă. Social-democrații interbelici, împreună cu un grup eclectic de grupări actuale, o aleg pe cea de-a doua. Opțiunea pentru calea

originală se sprijină pe doi piloni puternici: inerția administrației economice de stat, care folosește orice prilej pentru a întârziu despinderea de politic; filonul tradiționalist-romantic ce stă din totdeauna la baza culturii române și care a demonizat "capitalismul sălbatic" și pe reprezentanții săi cu mult înainte ca directivele partidului comunist să i-o ceară.

Trebuie văzut însă ce rămâne în picioare din construcțiile teoretice ale lui Zeletin și Gherea, dincolo de ideologii și de manevrarea lor interesată. Critica lui Gherea nu e deloc neinteresantă astăzi. La fel ca în perioada post-pașoptistă, modernizarea României e condusă de birocracia de stat, care găsește în activismul politic alternativa la activismul economic pe piață liberă. Numai întâmplarea face ca oligarhia de ieri să se fi chemat *nățional-liberală* iar cea de azi, *democrat-socială*. Neschimbate au rămas principiul clientelismului politic din care decurg favoruri economice, ca și tendința de a proteja afacerile interne de concurența străină ("prin noi înșine" devine, mai populist, "nu ne vindem țara"). Marea industrie e controlată de stat, care nu se îndură să-i dea drumul din brațe⁵. Tânărimea a fost din nou improprietăță după aceleași principii păguboase, rămânând săracă și legată de stat (evident, comparația se face cu perioada interbelică; paralela cu regimul neoibag descris de Gherea ar fi fortată)⁶.

Interpretarea optimistă a fenomenelor contemporane seamănă și ea că cea corespunzătoare de acum 70 de ani, a

lui Zeletin. Ar trebui să ne așteptăm ca, în mod spontan, noua oligarchie să se transforme într-o burghezie întreprinzătoare de tip occidental, idiferent de originea antedecembriștă a indivizilor care o compun. Rămâne ca viitorul să arate că scenariu e mai aproape de adevăr.

În sprijinul celui din urmă par să vină două elemente care deosebesc anii '90 de perioada interbelică. În plan economic, standardele modernizării s-au schimbat complet. Dacă acum o jumătate de secol era o axiomă faptul că modernizarea înseamnă industrie grea și firme cât mai mari, astăzi ea înseamnă sector tertiar, flexibilitate a forței de muncă (deci educație), firme mici și mijlocii. E limpede că noua structură convine mult mai puțin controlului politic, oficial sau subteran. În plan politic, deși au încă puțini susținători, în România au apărut astăzi pentru prima oară grupări cu programe liberale în sens clasic, occidental. Ele promovează deschis inițiativa privată, luptă pentru diminuarea intervenției statului și pentru reducerea acestuia la dimensiuni minime. Publicul căruia se adresează ele este unul Tânăr, pragmatic, instruit în special în domeniul aplicative⁷. Promisiunea cea mare ar fi că aceste grupuri să rupă tradiția clientelismului de stat care procură folosete economice, după ce perioada inevitabilă de vandalizare a resurselor publice se va fi încheiat. Ca să confirme, ele ar trebui să treacă prin experiență plină de tentații a guvernării. Or, acest moment e încă departe.

Note și bibliografie

- Care, firește, numai acolo puteau apărea, socialismul fiind "mai avansat" în logica dezvoltării decât capitalismul.
- De exemplu Tismaneanu, Vlad Georgescu (1992), Jowitt (1971)
- O pleoarie semnificativă pentru "calea specifică" a făcut recent un vicepreședinte al Partidului Socialist, profesor la ASE. "Acum, când fostele țări comuniste, printre care și România, sunt într-un proces general de tranziție spre un alt

sistem economic și social, este esențial să se înțeleagă că avem sansa de a ne îndrepta spre un alt mod de viață economică și socială care să nu copieze greșelile grave ale ţărilor dezvoltate" (revista PRIVIREA, nr. 2(4)/1996). Regăsim aici elementele esențiale ale discursului socialist interbelic: acordul, în mare, în privința scopului final dezirabil, critica căilor de dezvoltare care amintesc de "capitalismul sălbatic", pleoarea vizionară pentru un model specific, epurat de "greșelile grave" ale căii clasice.

4. Nu este aici loc pentru aşa ceva, însă ar fi interesant de urmărit avataurile termenului *strategic*. Totul a devenit în România de importanță strategică: combinatele siderurgice, fermele de pășuri, fabricile de cuie și nasturi, uzinele Dacia, plantațiile de pomi, etc. Ele au fost realizate, nu-i aşa, cu mari sacrificii, prin munca noastră, a tuturor. Ca atare, totul trebuie susținut prin subvenții, credite preferențiale și taxe pe importuri. Un director de sere declară candid la radio că produsele sale nu pot face față celor similare importate din Franța prin intermediul diverselor SRL-uri, deci taxele văimale pentru cele din urmă ar trebui dublate! Interesant este nu că un asemenea tip de discurs există, ci că reprezentă mai degrabă norma decât excepția și e bine primit în mass-media și în rândul opiniei publice. Puțini par să realizeze că o asemenea hiperprotecție drapată în limbaj patriotic nu face decât să transfere asupra consumatorilor costurile ineficienței și incompetenței interne, mîrind prețurile produselor și îngreunând viața poporului în numele căruia e practicată.
5. Că și în perioada interbelică: deși formal în proprietate privată, industria mare era și atunci cartelată în proporție de 95% și trăia sub un clopot de sticlă; lipsită de o piață proprie, ea depindea aproape exclusiv de comenzile, subvențiile și

licențele administrate de stat, adică de politicieni (Madgearu, 1940).

6. Andrei Cornea numește acest tip de societate, *societatea directocratică*. O reeditare inedită a disputei înfățișate în lucrarea de față s-a produs cu ocazia prezentării publice de către dl. Cornea a teoriei sale, conform căreia în România tranziția s-a încheiat, iar situația s-a stabilizat pe calapodul acestui model cu trăsături latino-americane. Autorul adoptă evident elemente ale teoriei social-democraților interbelici (ceea ce nu înseamnă că el însuși e un social-democrat). Criticii săi, argumentând că ne îndreptăm, deși cu șovăielii și impulsionați în primul rând de instituțiile financiare internaționale, către modelul unic al capitalismului occidental ("suntem și noi în coada cometei", spunea un vorbitor), susțineau varianta unilineală a lui Zeletin.
7. O categorie socială nouă și ea în raport cu perioada interbelică. Atunci, elita tânără era formată în special în domenii umaniste și se angaja cu predilecție în "revoluții conservatoare", constituind principalul rezervor de cadre pentru curentele extremiste.

Daniel Chirot, *Neoliberal and Social Democratic Theories of Development: The Zeletin-Voinea Debate Concerning Romania's Prospects in the 1920's and Its Contemporary Importance*, în Ken Jowitt (ed.), *Social Change in Romania, 1860-1940: A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, University of California Press, 1978.

Vlad Georgescu, *Istoria românilor*, Humanitas, București, 1992.

- C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoibăgia*, București, 1910.
- C. Dobrogeanu-Gherea, *Socialismul în țările înapoiate*, prefată la K. Kautsky, *Bazele social-democrației*, București, 1911.

Ken Jowitt, **Revolutionary Break-throughs and National Development: The Case of Romania, 1944-1965**, Berkeley, LA, University of California Press, 1971.
 Virgil Madgearu, **Evoluția economiei românești după războiul mondial**, București, 1940.

Katherine Verdery, **Ideologia națională în perioada comunismului**, Humanitas, București, 1994.
 Serban Voinca, **Marxism oligarhic: contribuție la problema dezvoltării capitaliste a României**, București, 1926, că de stat care găsește în activismul politic alternativ la activismul economic pe piață liberă. Numai întărirea face ca oligarhia de ieri să se fi chemat *national-liberală* iar cea de azi, *democrat-socialistă*. Negochiințele ar căuta principalul clientelismului politic din care decurg favoruri economice, ca și tendința de "a proteja afacerile interne" de concurența străină. Ciprian Ioan Ipăneț¹ devine, mai populist, "nu ne vîndem țara". Marei industrie e comunitate de stat care nu se îndură să-i dea drumul din braț. Tărâma a fost din nou improprietate după același principiu pagubos, rămânând săracă și legată de stat (evident, comparația se face cu perioada interbelică; paralel cu Regimul, niciun desris de Chiesă ar fi fortat).

Interpretația optimistă a fenomenelor contemporane seamănă și ea cu cea corepunzătoare de acolo 70 de ani, a

Stefan Zeletin, **Burghezia română**, Humanitas, București, (prima ediție - transformare în editie de carte de carte de știre intreprinzătoare de tip occidental, idem), de Stefan Zeletin, **Originea și formarea burgheziei române**, în St. Zeletin, **Neoliberalismul**, editura Scripta, București, (prima ediție - București 1927), 1992.

Stefan Zeletin, "Acumularea primitivă" în România, în St. Zeletin, **Neoliberalismul**, editura Scripta, București, (prima ediție - București 1927), 1992.

muri astăzi că înstată în sector terțiar flexibilitatea de forței de muncă (dec educație), firme mici și mijlocii. E lipsed că noua structură convinge mult mai puțin controlului politic, oficial sau subteran. În plan politic, deși au închis puțini susținători în România au apărut astăzi centru prima oară grupuri cu programe liberales în sens clasic, occidental. Ele promovează deschis inițiativa privată, luptă pentru diminuarea intervenției statului și pentru reducerea acestuia la dimensiuni minime. Publicul cîntă, se adresează ele este unul fără pragmatism, instruit în special în domeniul aplicative. Promisiunea cea mare ar fi că aceste grupuri să pună "tradicia clientelismului de stat care procură folosește românce, după ce perimăria inevitabilă și văndăjătoare" resurselor publice se va încheia. Cu să confirmă, ele ar trebui să treacă prin experiență plină de urata și a pierderii. Or, acest moment e încă departe.

Note și bibliografie

1. Cite, înse, cumva acolo poate apărea, socialismul fiind "mai avansat" în logica dezvoltării decât capitalismul.

2. De exemplu în Grecia neomodernă (Georgescu, 1992), Ierarh (1971).

3. O pleoapă semnificativă pentru "nație specifică" a făcut recent un vicepreședinte al Partidului Socialist, profesor la ASE Acad. Andrei fostele săi comunități naționale, sau și România, sunt într-o fază generală de transiție spre un a-